

Mirovinska pismenost i štednja za treću životnu dob

Škreblin Kirbiš, Ivona; Tomić, Iva; Vehovec, Maja

Source / Izvornik: **Revija za socijalnu politiku, 2011, 18, 127 - 148**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.3935/rsp.v18i2.1004>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:213:028011>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-03**

Repository / Repozitorij:

[The Institute of Economics, Zagreb](#)

Mirovinska pismenost i štednja za treću životnu dob

IVONA ŠKREBLIN KIRBIŠ

Zagrebačka škola ekonomije i managementa

IVA TOMIĆ*

MAJA VEHOVEC

Ekonomski institut, Zagreb

Zagreb, Hrvatska

Izvorni znanstveni rad

UDK: 368.914

doi: 10.3935/rsp.v18i2.1004

Primljeno: ožujak 2011.

Individualna odgovornost pojedinaca i privatna štednja za mirovinu postaju sve važniji za primjereno financiranje životnog standarda u trećoj životnoj dobi. No, za ulaganje u privatne oblike štednje za mirovinu pojedinci u radnoj dobi trebaju biti dovoljno mirovinski pismeni ili informirani. U ovom se radu na reprezentativnom uzorku aktivnih stanovnika u Hrvatskoj ispituju razlike između mirovinski nepismenih i mirovinski pismenih kao i povezanost mirovinske (ne)pismenosti s različitim vrstama privatne štednje za treću životnu dob. Skupina mirovinski nepismenih čini više od polovice radno-aktivnog stanovništva u Hrvatskoj. U odnosu na mirovinski pismene, oni se statistički značajno razlikuju prema određenim demografskim karakteristikama, stavovima i uvjerenjima te ponašanjima i namjerama prema štednji za starost. Jedan od najznačajnijih rezultata istraživanja jest da je mirovinska pismenost važan prediktor ne-klasičnih vrsta štednje što ukazuje na to da mirovinsko opismenjavanje može predstavljati značajan poticaj privatnoj štednji za mirovinu. Osim mirovinske pismenosti, značajan prediktor svih vrsta privatne štednje jest stav prema toj vrsti štednje što znači da podizanje povjerenja i primjerenosti kao odrednica stavova prema štednji za treću životnu dob predstavlja još jedan mogući put u poticanju privatne štednje.

Ključne riječi: mirovinska pismenost, informiranost, privatna štednja, primjerenost mirovinskih primanja, mirovine, treća životna dob.

* Iva Tomić, Ekonomski institut, Zagreb / The Institute of Economics Zagreb, Trg J. F. Kennedyja 7, 10 000 Zagreb, Hrvatska / Croatia, itomic@eizg.hr

UVOD

Demografsko starenje proces je koji je već dulje vrijeme prisutan u većini razvijenih zemalja svijeta i ono se mora uzeti kao nezaobilazna činjenica u planiranju neposredne i one nešto dalje budućnosti. Starenje stanovništva uzrokovano je paralelnim procesima kontinuiranog smanjenja stope fertiliteta i produljenja trajanja životnog vijeka. Jedna od direktnih posljedica demografskih promjena je smanjenje udjela radne snage i povećanje udjela starije populacije u ukupnom stanovništvu. Zbog općeg poboljšanja životnog standarda i napretka medicine, starija će populacija živjeti dulje, a to znači da će se produljiti i prosječno vrijeme trajanja života nakon umirovljenja. U publikaciji OECD-a (OECD, 2009.) navodi se kako je u razdoblju između 1958. i 1999. godine zbog kombinacije utjecaja produljenog životnog vijeka i ranijeg odlaska u mirovinu prosječno vrijeme provedeno u mirovini u zemljama OECD-a povećano za 5,6 godina. Sve ove promjene uzrokuju nepovratna nepovoljna kretanja za javno mirovinsko osiguranje i visinu mirovina dostupnih iz javnih izvora. Samo u OECD zemljama prosječna izdvajanja za mirovine čine 17% ukupne javne potrošnje. Slijedom toga, ističe se kako bi produžavanje radnog vijeka razmjerno s dužim životnim vijekom osiguralo dostupnost javnih mirovina, ali i dugoročnu održivost njihovih troškova. Također, naglašava se i potreba primjerenih (engl. *adequate*) mirovinskih primanja za pojedince, odnosno ravnoteže između financijske i socijalne održivosti mirovinskih sustava za države (OECD, 2009.).

Iako u ekonomskom smislu još uvijek kaska za njima, Hrvatska u stopu prati demografska kretanja razvijenih zemalja. U Hrvatskoj je već desetljećima prisutan trend dugoročnog povećanja broja umirovljenika u odnosu na broj zaposlenih osiguranika, ili tzv. stope ovisnosti. Tako je,

primjerice, početkom 1990-ih omjer zaposlenih i umirovljenika iznosio 3:1. Omjer se smanjivao tijekom tranzicijskog razdoblja pa je 2008. iznosio tek 1,41:1. Tijekom gospodarske krize u Hrvatskoj dodatno se povećao broj umirovljenika, a smanjio broj osiguranika u 1. stupu te se omjer osiguranika i korisnika mirovina smanjio na 1,26:1 u 2010. godini. Najveći dio porasta broja umirovljenika odnosi se na kategoriju prijevremenih starosnih mirovina pa ne iznenađuje podatak da je krajem 2009. godine samo 18% od ukupnog broja korisnika starosnih mirovina ostvarilo radni staž od 40 i više godina (Bađun, 2010.).

Takvi demografski trendovi i kretanje stope ovisnosti traže promjene i prilagodbe u ponašanju države u pogledu održivosti javnih financija, ali isto tako i promjene i prilagodbe u ponašanju pojedinaca u planiranju načina financiranja životnog standarda u trećoj životnoj dobi. Prvi stup mirovinskog osiguranja, zasnovan na načelu međugeneracijske solidarnosti, očigledno ima ozbiljno ograničenje u pogledu mogućnosti da primjereno financira životne troškove umirovljenika. Drugi (obvezni) i treći (dobrovoljni) stup mirovinskog osiguranja dopunit će financiranje životnog standarda budućih umirovljenika, ali je pitanje hoće li to biti dovoljno za održavanje njegove primjerenosti.

Kada govorimo o primjerenim primanjima ili primjerenom životnom standardu u trećoj životnoj dobi, najčešće se u obzir uzima razina očuvanja životnog standarda za pojedinca kada prelazi iz stanja zaposlenosti u mirovinu. Naime, kod primjerenosti mirovinskih primanja radi se o ocjeni razine zamjene izgubljenog dohotka prelaskom iz rada u mirovinu koja bi bila politički, ekonomski i socijalno prihvatljiva (Vehovec i sur., 2010.). No, ono što je primjereno za društvo ne znači da je istovremeno primjereno i za pojedinca, budući da je to ipak jedan subjektivni doživljaj svakog ponaosob.

Unatoč tome, u stručnoj (i znanstvenoj) literaturi primjerenost se ipak pokušava »objektivizirati« i vezati uz neke kategorije kao što su linija siromaštva ili prosječna plaća na razini cjelokupnog gospodarstva (vidjeti, primjerice, Whitehouse, 2007.; Holzman i Guve, 2009.). Ipak, mjera koja se najčešće koristi u svrhu definiranja primjerenosti je neto stopa zamjene, odnosno vrijednost primanja u mirovini u usporedbi s razinom primanja tijekom radnog vijeka (vidjeti, primjerice, OECD, 2009.; Vehovec i sur., 2010.; Zaidi, 2010.b).

Na temelju svega navedenog očito je kako su stari obrasci oslanjanja na međugeneracijsku solidarnost državnih mirovina nedovoljni te će oni ostati samo kao početni ili nužan dio socijalne zaštite stanovništva. Životni standard iznad te razine ovisit će o različitim oblicima privatnih ulaganja s različitim kombinacijama rizika. Međutim, da bi pojedinci uopće počeli razmišljati o takvim ulaganjima, oni prije svega trebaju biti upoznati sa svim ovim ranije navedenim činjenicama, a onda i s različitim mogućim oblicima ulaganja i svim rizicima koje ta ulaganja nose sa sobom. To zapravo znači da pojedinci u radnoj dobi prije svega trebaju biti informirani o tome što mogu očekivati jednog dana kada izađu s tržišta rada od mirovina iz obveznog mirovinskog osiguranja, a onda i koji im drugi oblici dodatne privatne štednje za starost trenutno stoje na raspolaganju. Takva znanja ili informiranost u literaturi se naziva financijska, odnosno mirovinska pismenost (engl. *financial or pension literacy*).

Iako je mirovinska (financijska) pismenost u svjetskim istraživanjima zastupljena već neko vrijeme, u Hrvatskoj se ova tema počela nazirati tek s dolaskom financijske krize i sve težim održavanjem javnog mirovinskog sustava u postojećem obliku. Stoga je osnovna svrha ovoga rada utvrditi razinu mirovinske pismenosti među radno-aktivnim stanovništvom u Hrvatskoj i istra-

žiti kako se mirovinski nepismeni razlikuju od mirovinski pismenih. Cilj istraživanja je dokazati da postoje (značajne) razlike između osoba koje su mirovinski nepismene od onih koje su mirovinski pismene, a o čemu ovisi dodatna privatna štednja za mirovinu, odnosno ukupno financiranje života u trećoj dobi.

Rad je strukturiran u pet dijelova. Nakon uvodnog dijela slijedi poglavlje kojim se pobliže objašnjava pojam mirovinska pismenost i njezino značenje u pogledu štednje za treću životnu dob. U tu svrhu koriste se različita teorijska i empirijska saznanja iz literature rađena za različite zemlje u različitim vremenskim razdobljima. Zatim slijedi poglavlje u kojem se definiraju osnovna istraživačka pitanja ovog rada nakon čega je opisana procedura istraživanja. U četvrtom poglavlju predstavljene su rezultati analize i njihova diskusija. S ciljem praćenja postavljenih istraživačkih pitanja ovo je poglavlje podijeljeno u dva osnovna dijela – dio koji se bavi razlikama između mirovinski pismenih i nepismenih te dio koji se odnosi na vezu između mirovinske (ne)pismenosti i dodatne privatne štednje za starost, odnosno dio koji se odnosi na predviđanje privatne štednje pomoću mirovinske pismenosti i dodatnih varijabli. Zaključak slijedi u posljednjem, petom, poglavlju.

ŠTO JE TO MIROVINSKA PISMENOST I ZAŠTO JE ONA BITNA?

Kada govorimo o primjerenim primanjima nakon umirovljenja, sve se više naglašava potreba za individualnom odgovornošću prilikom planiranja financiranja treće životne dobi (EC, 2010.). Nedostatak planiranja izvora financiranja nakon umirovljenja je tema koja se u svijetu istražuje već duže vrijeme dok je ona u Hrvatskoj još uvijek prilično neistražena. To i ne čudi s obzirom na dosadašnji ukorijenjeni

obrazac oslanjanja i očekivanja sigurnosti u izvorima obveznog mirovinskog osiguranja. No, uvažavajući sve demografske promjene koje nam prijete, kao i nedavnu financijsku krizu tijekom koje je održivost cjelokupnog javnog mirovinskog sustava još više dovedena u pitanje, individualno planiranje i odgovornost za financiranje vlastite treće životne dobi još više dobiva na značenju.

Većina istraživanja ukazuje na nedovoljno planiranje izvora financiranja u mirovini (Lusardi i Mitchell, 2007.; Lusardi, 2008.). Primjerice, Moore i Mitchell (1997.) na podacima za SAD procjenjuju koliko bi ljudi na pragu umirovljenja trebali povećati svoju štednju u cilju očuvanja razine potrošnje nakon umirovljenja te zaključuju kako stvarne stope štednje za analiziranu populaciju iznose tek trećinu onih predloženih u njihovom radu. Naravno, postoje velike razlike u ovim stopama među različitim dohodovnim grupama stanovništva. Tako, primjerice, za umirovljenje sa 62 godine 31% populacije ne treba dodatno štedjeti; dok za umirovljenje sa 65 godina 40% populacije ne treba dodatno štedjeti.

Istražujući uzroke takvog ponašanja, najčešći je zaključak kako je stanovništvo nedovoljno mirovinski ili financijski pismeno (Lusardi i Mitchell, 2007.; Clark i D'Ambrosio, 2008.; Fornero i sur., 2009.). Zaidi (2010.a), između ostalog, naglašava da u nedostatku produljenja radnog vijeka i veće privatne osobne štednje postoji bojazan da će učestalost siromaštva budućih generacija starijih osoba biti viša nego kod ostatka populacije. No, napominje i kako bi nedavne reforme mirovinskih sustava u zemljama EU-a trebale dovesti, uz uvjet adekvatne mirovinske pismenosti, do produljenja radnog vijeka i generiranja veće privatne osobne štednje (Zaidi, 2010.b). Čak i samo razmišljanje o tome kako zatvoriti jaz između malih mirovina i željenih mirovin-

skih primanja koja zadovoljavaju razumnu razinu primjerenosti govori o informiranosti (pismenosti) i proaktivnom stavu u pogledu životnog standarda u trećoj životnoj dobi. Međutim, postavlja se pitanje što bi to zapravo bila mirovinska ili financijska pismenost i zašto je ona uopće važna.

Financijska pismenost ili »što potrošači znaju o financijama« postala je nezaobilazan dio znanstvenih rasprava u posljednjih nekoliko godina (Pahnke i Honekamp, 2010.). To je »proces kojim financijski potrošači (ulagači) poboljšavaju svoje razumijevanje financijskih proizvoda i koncepata te putem informacija, uputa i/ili objektivnih savjeta, razvijaju vještine i povjerenje te postaju više svjesni financijskih rizika i prilika, kako bi informirano izabrali, kako bi znali gdje se obratiti za pomoć i poduzimati druge učinkovite mjere za poboljšanje svoje financijske dobrobiti (OECD, 2005.:21). Financijski obrazovani potrošači u gospodarstvima u razvoju mogu pomoći u osiguranju da financijski sektor učinkovito doprinosi realnom gospodarskom rastu i smanjenju siromaštva. No, financijska pismenost važna je i za razvijena gospodarstva, kako bi se osiguralo da potrošači štede dovoljno u cilju osiguranja primjerenih primanja u mirovini, a uz izbjegavanje visoke razine duga koje bi mogle dovesti i do bankrota (OECD, 2006.).

Financijska pismenost zapravo podiže razinu individualne odgovornosti pojedinaca u shvaćanju i preuzimanju rizika u financijskim odlukama te prilikom planiranja ulaganja, s tim da je ovo posljednje naročito važna komponentna mirovinske pismenosti. Mirovinski pismeni pojedinci dugoročno planiraju mirovinska primanja za treću životnu dob te na taj način individualno doprinose planiranju kvalitete životnog standarda za vrijeme nakon umirovljenja. Mirovinska pismenost obuhvaća informacije i znanje o mirovinskom sustavu zemlje

i oblicima privatne štednje za treću životnu dob. Ona podrazumijeva širenje informiranosti i podizanje svijesti o mogućnostima obveznog mirovinskog osiguranja te razvijanje znanja i vještina u prikupljanju dodatnih privatnih izvora prihoda za povećanje ukupnih mirovinskih primanja.

Lusardi i Mitchell (2007.) u svom radu ističu kako većina stanovništva u razvijenom dijelu svijeta nije upoznata čak ni s najosnovnijim ekonomskim konceptima potrebnim za donošenje odluke o razumnoj štednji i investicijama što ima posebno značenje u planiranju budućih mirovinskih primanja. Neinformiranost (nepismenost) posebno se ističe među određenim skupinama stanovništva, primjerice onima s nižim dohocima i nižim stupnjem obrazovanja, manjinama i ženama, što ih može dovesti do veće izloženosti financijskim poteškoćama u mirovini. Stoga one naglašavaju potrebu poticanja financijske pismenosti i edukacije stanovništva na čemu bi, prema njima, zajednički trebali raditi vlada, poslodavci i financijske institucije. No, autorice napominju kako bi edukacijske programe trebalo prilagoditi različitim skupinama stanovništva ovisno o njihovim potrebama i preferencijama, umjesto da se provode jedinstveni programi za cjelokupnu populaciju.

Euwals i sur. (2004.), analizirajući stavove članova kućanstva prema štednji za starost i ponašanje u izboru portfelja na podacima za Nizozemsku, naglašavaju financijsku pismenost kao preduvjet planiranja štednje za starost. Istraživanje Boersch-Supan (2004.) ukazuje na postojanje supstitucije između *pay-as-you-go* mirovinskog sustava i individualne kapitalizirane mirovinske štednje u dugom roku što sugerira da je informacija o budućoj razini mirovina

iz sustava međugeneracijske solidarnosti (eng. *pay-as-you-go*) važan instrument poticanja privatne mirovinske štednje. Banks i sur. (2002.) također ističu potrebu za većom financijskom pismenosti (informiranjem) stanovništva u pogledu planiranja štednje za budućnost, ali i za produljenjem radnog vijeka kako bi se imalo više vremena za štednju za mirovinu te istovremeno manje vremena za potrošnju te iste štednje. Pretpostavka je da pojedinci razvijaju životni plan štednje kako bi osigurali da će imati željenu razinu dohotka u mirovini, no nedostatak financijskog obrazovanja može dovesti do toga da pojedinac počne prekasno štedjeti kako bi ostvario svoje ciljeve nakon umirovljenja (Clark i sur., 2003.). Također, Chan i Stevens (2008.), analizirajući utjecaj stvarnih i percipiranih poticaja na ponašanje u vezi sa štednjom za mirovinu, pokazuju da bolje informirani pojedinci reagiraju na te poticaje značajno više u odnosu na prosječne pojedince. S druge strane, neinformirani pojedinci, umjesto da uopće ne reagiraju, reagiraju na svoje percipirane, ali pogrešne, informacije o poticajima za mirovinsku štednju.

Veći dio literature koja ispituje stavove i preferencije stanovništva vezane uz njihovu štednju za starost, odnosi se na istraživanja stavova stanovništva SAD-a ili Velike Britanije. Primjerice, britanski Ured za rad i mirovine (engl. *Department for Work and Pensions*) povremeno provodi anketu o stavovima prema mirovinama i objavljuje rezultate istraživanja u obliku izvješća¹. U okviru posljednjeg izvješća, onog za 2009. godinu (Clery i sur., 2010.), navodi se kako 69% ispitanika ima ušteđevinu za »crne dane«, a 41% njih ne slaže se s izjavom da bi radije imali viši standard života danas nego štedjeli za mirovinu. No, zanimljivo

¹ Vidjeti, primjerice, Clery, E., McKay, S., Phillips, M. & Robinson, C. (2007). Attitudes to pensions: The 2006 survey. *Department for Work and Pensions Research Report, 434* ili Clery, E., Humphrey, A. & Bourne, T. (2010). Attitudes to pensions: The 2009 survey. *Department for Work and Pensions Research Report, 701*.

je da je 51% ispitanika izjavilo da trenutačno nemaju dovoljno primanja kako bi mogli još i dodatno izdvajati za mirovinu. Što se tiče informiranja, dvije trećine ispitanika (67%) informiralo se preko barem jednog izvora, a najčešći izvori bili su financijski savjetnik, poslodavac i mirovinski fond. Očekivano, mlađi ispitanici manje su skloni štednji za starost od onih starijih te isto tako i manje skloni informiranju o toj štednji. No, općenito malo ispitanika smatra da ima dovoljno znanja i informacija o mirovinama, što se posebno očituje kod pitanja o poznavanju očekivanih primanja u mirovini gdje 70% ispitanika nema nikakvo ili ima vrlo malo znanje o tome kolika će im biti primanja u mirovini. Međutim, unatoč tome, 78% ispitanika smatra kako će imati dovoljno primanja u mirovini da pokriju osnovne životne troškove. Slično istraživanje za SAD (Helman i sur., 2010.) pokazuje nisku razinu povjerenja jer je 16% ispitanika **jako uvjereni** da će imati dovoljno primanja za ugodnu mirovinu, dok je 29% njih **jako uvjereni** da će imati dovoljno primanja za pokrivanje osnovnih životnih troškova tijekom mirovine. No, to i ne iznenađuju jer je 69% ispitanika odgovorilo da su oni ili njihov partner do sada štedjeli za mirovinu dok 60% njih trenutačno štedi za mirovinu. S druge strane, 33% ispitanika smatra da će raditi i nakon 65. godine života.

Nacionalne kampanje širenja financijske (mirovinske) pismenosti u različitim zemljama provode se u razdoblju od zadnjih pet do osam godina, a posebno aktualan je taj program postao nakon 2008. godine, odnosno nakon izbivanja globalne financijske krize. U Hrvatskoj postoje pojedinačni doprinosi u širenju financijske (mirovinske) pismenosti kao što su radionice Hrvatske udruge banaka, edukativni seminari HANFE te studija Svjetske banke (2010.), ali za sada nije pokrenuta široka nacionalna kampanja mirovinske (financij-

ske) pismenosti. Upravo zbog toga, jedan od ciljeva ovog znanstvenog rada je da doprinese boljoj informiranosti o važnosti potrebe za većom mirovinskom (financijskom) pismenošću stanovnika Hrvatske.

Istraživanja na teme mirovinske pismenosti, štednje za treću životnu dob i primjerenosti mirovina u Hrvatskoj tek se počinju pojavljivati. U radu o štednji hrvatskih građana za treću životnu dob Švaljek i Slijepčević (2008.) naglašavaju kako su veća ulaganja u životna osiguranja i dobrovoljne mirovinske fondove nužna kako bi se ublažio pad primanja nakon umirovljenja te spriječilo siromaštvo dijela starijeg stanovništva. No, autorice navode kako je unatoč provedenoj reformi i uvedenim mjerama ekonomske politike kojima se nastojalo povećati štednju za stariju dob, štednja u Hrvatskoj i dalje na niskim razinama. Najvažnija je poruka rada kako je za poticanje štednje za starost nužno povećanje informiranosti i znanja građana o ovoj problematici.

Sljedeće istraživanje (Vehovec i sur., 2010.) pokazalo je kako je za održavanje primjerenog životnog standarda u trećoj životnoj dobi uz obvezno mirovinsko osiguranje potrebna i dodatna privatna štednja. Na temelju projekcija za današnje stanovništvo u radnoj dobi pokazano je da uz puni radni staž te osobe mogu očekivati neto stope zamjene između 30% i 35% iz obveznog mirovinskog osiguranja (I. i II. stup), bez obzira rade li čitav radni vijek za prosječnu ili dvostruku prosječnu plaću, dok će za postizanje primjerenijih neto stopa zamjene od 50% ili 70% razliku morati nadograđivati iz privatnih izvora štednje. Drugi dio istraživanja obuhvaća subjektivne percepcije i stavove građana na razini cijele Hrvatske. Pokazalo se da su građani Hrvatske slabo ili uopće nisu informirani o mogućim oblicima štednje za starost, ali su i svjesni činjenice da su nedovoljno informirani. U ovom radu svi oblici štednje grupiraju se

u tri skupine s obzirom na faktorsko rješenje glavnih komponenti s varimax rotacijom: klasičnu (gotovina, bankovni depoziti i nekretnine), ciljanu (životna osiguranja, mirovinski fondovi i stambena štedionica) i rizičnu štednju (investicijski fondovi i dinonice). Sadašnja štednja stanovnika Hrvatske je više koncentrirana u klasičnim oblicima štednje, a potom u ciljanim i najrjeđe u rizičnim oblicima štednje. Planiranje štednje u budućnosti je nisko, a značajno ovisi o informiranosti i povjerenju u oblike štednje. U usporedbi s objektivnim pokazateljima, svi ispitanici »priželjkuju« znatno veće omjere zamjene nego što ih objektivno mogu očekivati na temelju obvezne mirovinske štednje. Stoga osnovni zaključak istraživanja ukazuje na činjenicu da je potrebna promjena ponašanja u pogledu planiranja mirovine u budućnosti te da postoji društvena odgovornost svih interesnih strana da podigne ukupnu prosječnu financijsku/mirovinsku pismenost građana jer će akumulacija znanja i svijesti o tome, u dovoljno mladim godinama, biti presudan faktor održavanja primjerenih mirovinskih primanja u trećoj životnoj dobi.

ISTRAŽIVAČKA PITANJA I OPIS PROCEDURE ISTRAŽIVANJA

Istraživačka pitanja

U skladu s pregledom literature, prikazanom praksom u drugim zemljama te dostupnim podacima, u ovom radu postavljaju se dva osnovna istraživačka pitanja o povezanosti mirovinske pismenosti i štednje za mirovinu:

1. Koje demografske varijable, stavovi i uvjerenja² te ponašanja i namjere karakteriziraju mirovinski

nepismeno aktivno stanovništvo u odnosu na mirovinski pismeno aktivno stanovništvo?

2. Je li mirovinska pismenost značajan prediktor trenutne štednje aktivnog stanovništva te predviđa li ona sve vrste štednje?

U prvom istraživačkom pitanju istražuje se sljedeće:

- Postoje li razlike između mirovinski nepismenih i pismenih s obzirom na demografske varijable kao što su dob, spol, obrazovanje, vrsta zaposlenja, stambeno pitanje, mjesto stanovanja i primanja?
- Postoje li razlike između mirovinski nepismenih i pismenih s obzirom na stavove i uvjerenja kao što su planiranje dodatnih primanja pored mirovine, predviđanje ovisnosti o tuđoj pomoći tijekom mirovine, stavovi prema štednji, uvjerenje o tome kada i s kojim iznosom treba početi štedjeti, željena stopa zamjene i važnost državnih poticaja?
- Postoje li razlike između mirovinski nepismenih i pismenih s obzirom na ponašanja i namjere kao što je njihova dosadašnja i planirana štednja u različitim oblicima štednje te planirani odlazak u mirovinu?

U drugom istraživačkom pitanju istražuje se sljedeće:

- Je li mirovinska pismenost značajan prediktor različitih oblika štednje za mirovinu (klasične, ciljane i rizične)?
- Objašnjava li mirovinska pismenost značajan dodatni postotak varijance štednje na varijancu objašnjenu demografskim varijablama?

² Pod uvjerenjem misli se na usvojenu postavku, tvrdnju ili učenje o pojavama, obilježjima pojava i objekata i odnosima među njima (Petz, 1992.) koje su u radu mjerene česticama koje ne sadrže evaluativnu komponentu karakterističnu za stav.

Ispitanici i opis procedure istraživanja

Ispitanici

Za potrebe ovog rada analiziran je dio podataka prikupljenih u okviru anketnog istraživanja provedenog na slučajnom i reprezentativnom uzorku stanovnika Republike Hrvatske starijih od 15 godina koji su ili aktivni (zaposleni i nezaposleni) ili umirovljeni. Učenici i studenti nisu dio ove populacije. Cjelokupni uzorak stratificiran je s obzirom na županiju, status umirovljenik/aktivan, spol, dob te zaposlenost, odnosno nezaposlenost. Iz toga slijedi da se podaci dobiveni ovom anketom mogu generalizirati na cjelokupnu populaciju (vidjeti tablicu u Dodatku).

U ukupnom uzorku je 1 007 ispitanika od čega 608 (60%) aktivnih i 399 (40%) umirovljenika. Za potrebe ovog istraživanja iz baze podataka izdvojeno je 608 aktivnih osoba, od čega je 52,1% muškaraca i 47,9% žena. Među njima je 10,5% nezaposlenih, dok su ostali u stalnom radnom odnosu (74,2%), imaju ugovor na određeno (9,7%) ili su samozaposleni (5,3%). Njihova prosječna dob je 42 godine.

Opis procedure istraživanja

Istraživači su sastavili vlastitu anketu kojom se ispituje mirovinska pismenost, stavovi i uvjerenja te ponašanja i namjere vezani uz štednju za mirovinu. Anketiranje je provedeno telefonski u razdoblju od 1. rujna do 1. listopada 2010. godine korištenjem baze slučajno odabranih telefonskih brojeva fiksne telefonije. Anketiralo se od 12:00 do 20:00 sati kako bi se osigurao reprezentativan uzorak svih traženih skupina.

Pitanja iz ankete koja se odnose na **mirovinsku pismenost** ispituju: (1) u kojoj mjeri se na Likertovoj skali od 1 do 5 ispitanici smatraju informiranima o mogu-

ćim oblicima štednje za mirovinu (za svaki oblik štednje pojedinačno); (2) u kojoj mjeri se na Likertovoj skali od 1 do 5 ispitanici informiraju o opcijama štednje za mirovinu: putem rodbine i prijatelja, putem novina, putem interneta, putem banaka, preko poslodavca i preko usluga poslovnog savjetnika (za svaki navedeni kanal informiranja ispitanici označuju stupanj korištenja tog kanala); (3) poznaju li ili ne svaki od osam ispitivanih oblika štednje: mirovinski fondovi (dobrovoljni treći stup), osiguravajuća društva (životna osiguranja), investicijski fondovi, dionice društava koja kotiraju na burzi, bankovni depoziti (štednja u banci), gotovina, stambena štedionica i dodatne nekretnine (uključujući i zemljišta); (4) poznavanje oblika štednje na koje država daje poticaje mjereno kao broj točnih odgovora.

Pitanja koja se odnose na demografske karakteristike ispitanika mjere: (D1) spol; (D2) dob; (D3) obrazovanje; (D4) vrstu zaposlenja (nezaposleni, ugovor na neodređeno, ugovor na određeno, samozaposleni); (D5) osobna mjesečna primanja; (D6) primanja po članu kućanstva izračunato kao ukupna primanja kućanstva podijeljena s brojem članova kućanstva; (D7) stambeno pitanje; (D8) je li mjesto stanovanja selo ili grad.

Pitanja koja se odnose na stavove i uvjerenja mjere: (S1 i S2) primjerenost i povjerenje u tri vrste štednje (klasična, rizična i ciljana); (S3) važnost državnih poticaja; (S4) uvjerenje da će imati dostatnu mirovinu; (S5) uvjerenje da će imati dostatna ukupna primanja u mirovini; (S6) uvjerenje da će morati ovisiti o tuđoj pomoći u mirovini. Navedeni stavovi i uvjerenja mjereni su Likertovom skalom od 1 do 5, pri čemu 1 označava neslaganje, a 5 slaganje. Nadalje, ispitanike se pitalo za njihova uvjerenja o tome: (S7) u kojoj dobi treba početi štedjeti za mirovinu; (S8) s kojim mjesečnim iznosom i (S9) kolika osobna mjesečna

primanja nakon umirovljenja smatraju primjerenim za ugodan život. U ovoj skupini varijabli nekoliko je izvedenih varijabli: (S10) stav prema pojedinoj vrsti štednje izračunat kao prosjek zbroja ocjene primjerenosti i povjerenja za svaku vrstu štednje (klasična, rizična i ciljana); (S11) razlika dostatnosti izračunata je kao dostatnost ukupnih primanja umanjena za dostatnost mirovine (veća vrijednost ukazuje na ispitanikovo veće planiranje/očekivanje dodatnih primanja tijekom umirovljenja); (S12) predložena uštedevina u dobi od 65 godina izračunata je sljedećom formulom: $[S8 \times 12 \times (65 - (S7))]$ i (S13) željena stopa zamjene izračunata kao udio osobnih mjesečnih primanja koja ispitanik smatra dostatnima nakon umirovljenja u ispitanikovim trenutnim osobnim primanjima.

Pitanja koja se odnose na ponašanja i namjere mjere: (P1) štede li trenutno ili ne u svakom od ranije navedenih osam oblika štednje; (P2) planiraju li u idućih 5 godina štedjeti u svakom od tih oblika mjereno Likertovom skalom od 1 do 5; (P3) planiraju li ići u prijevremenu mirovinu, zakonski propisanu dob za starosnu mirovinu ili kasnije od zakonski propisane dobi. Izvedene varijable u ovoj skupini su (P4) prosječna štednja za pojedine vrste štednje: klasična $[(\text{gotovina} + \text{bankovni depoziti} + \text{nekretnine})/3]$, rizična $[(\text{dionice} + \text{investicijski fondovi})/2]$ i ciljana $[(\text{životna osiguranja} + \text{mirovinski fondovi} + \text{stambena štedionica})/3]$ koja se koristi kao kriterijska varijabla u regresijskim analizama.

REZULTATI I DISKUSIJA

S obzirom na dva glavna istraživačka pitanja, analiza rezultata predstavljena je u dva dijela. U prvom dijelu prikazana je deskriptivna statistika posebno za dvije skupine ispitanika, mirovinski nepismene i mirovinski pismene. Osim deskriptivne statistike, u ovom dijelu prikazane su i razlike

između ovih dviju skupina kako bismo testirali razlike s obzirom na demografske varijable, s obzirom na stavove i uvjerenja te s obzirom na ponašanja i namjere. U drugom dijelu predstavljene su paralelno tri hijerarhijske regresijske analize u kojima se pomoću demografskih varijabli, pismenosti te stavova i uvjerenja predviđa ponašanje: štednja u klasičnim oblicima (gotovina, bankovni depoziti i nekretnine), štednja u rizičnim oblicima (investicijski fondovi, dionice društava koja kotiraju na burzi) i štednja u ciljanim oblicima (stambena štedionica, životna osiguranja i dobrovoljni mirovinski fond). Regresijskom analizom testirali smo odgovor na drugo istraživačko pitanje.

Testiranje razlika između mirovinski nepismenih i mirovinski pismenih

Mirovinska pismenost definirana je pomoću četiriju varijabli opisanih u prethodnom poglavlju. Svaka je varijabla pretvorena u dihotomnu tako da su mirovinski pismeni ispitanici oni: (1) koji se osjećaju informiranima (ocjene 3, 4 ili 5); (2) koji su aktivni u barem jednom kanalu informiranja o opcijama štednje za mirovinu (ocjene 3, 4 ili 5); (3) koji poznaju svaki od osam oblika štednje koje smo ispitivali i (4) koji poznaju barem jedan oblik štednje za koji država daje poticaje. Zatim su ove četiri varijable zbrojene nakon čega je dobiven raspon rezultata od 0 do 4. Rezultat 0 na novoj kombiniranoj i kontinuiranoj varijabli mirovinske pismenosti znači da se ispitanik ne osjeća informiran, da nije aktivan niti u jednom kanalu informiranja o opcijama štednje za mirovinu, da ne poznaje nijedan od osam ispitivanih oblika štednje i da ne zna točno navesti niti jedan oblik štednje za koji država daje poticaje. Ovaj je ispitanik krajnje mirovinski nepismen (takvih je u našem uzorku 21%), dok je ispitanik s rezultatom 4 krajnje mirovinski pismen

(takvih je u našem uzorku 32%). Kako bi se u konačnici osim kontinuirane varijable mirovinske pismenosti dobila i dihotomna varijabla, uzevši u obzir distribuciju rezultata na kontinuiranoj mirovinskoj pismenosti, ispitanici su podijeljeni s obzirom na medijan tako da ispitanici s rezultatima 0, 1 i 2 čine kategoriju mirovinski nepismenih (54%), a ispitanici s rezultatima 3 i 4 čine kategoriju mirovinski pismenih (46%). Ove dvije skupine ispitanika uspoređivane su zatim s obzirom na njihove demografske karakteristike, stavove i uvjerenja te ponašanja i namjere.

Rezultati testiranja dijela prvog istraživačkog pitanja koji se odnosi na **demografske varijable** prikazani su u tablici 1. za kontinuirane varijable i tablici 2. za kategorijske varijable. U vezi s postavljenim pitanjem, mirovinski nepismeni ispitanici imaju statistički značajno niža osobna primanja i primanja po članu kućanstva u usporedbi s mirovinski pismenima (tablica 1.). Nadalje, ispitanici nižeg stupnja obrazovanja češće su mirovinski nepismeni (tablica 2.). Vezano uz vrstu zaposlenja također postoji statistički značajna razlika – zaposlenici koji imaju ugovor na određeno i ispitanici koji su nezaposleni češće su mirovinski nepismeni, dok su oni u stalnom radnom odnosu i samozaposleni češće mirovinski pismeni (tablica 2.). Mirovinski nepismeni značajno se razlikuju od mirovinski pismenih i s obzirom na stambeno pitanje (tablica 2.). Ispitanici koji žive kod roditelja i/ili rodbine češće su mirovinski nepismeni, a oni koji stan otplaćuju kreditom češće su mirovinski pismeni. Ovi rezultati u skladu su s očekivanjima budući da je logično da su se ispitanici koji otplaćuju stan kreditom u fazi uzimanja kredita morali puno informirati o svim uvjetima dobivanja kredita,

načinima otplate, instrumentima osiguranja i slično. U tom procesu zasigurno su usvojili i puno informacija koje su bitne za mirovinsku pismenost, odnosno planiranje štednje za starost. Slična logika mogla bi se primijeniti i na ispitanike koji su samozaposleni. Budući da oni rade sami za sebe i ne mogu se osloniti na državu ili poslodavca u planiranju štednje za starost (i raznih drugih oblika osiguranja), morali su se znatno informirati i o čimbenicima koji utječu na mirovinsku pismenost. Naposljetku, također kao dio odgovora na prvo istraživačko pitanje, osobe koje žive na selu značajno češće su mirovinski nepismene u odnosu na osobe koje žive u gradu. Treba imati na umu da iz ovog rezultata ne možemo zaključiti da je život na selu sam po sebi doista bitna zasebna odrednica mirovinske pismenosti. Moguće je da se iza mjesta stanovanja kriju niža primanja ili niže obrazovanje s obzirom na značajne korelacije između spomenutih varijabli. S druge strane, suprotno očekivanjima temeljenim na pregledu literature, skupine mirovinski nepismenih i pismenih ne razlikuju se značajno s obzirom na dob i spol. Jedno od mogućih objašnjenja je da starije osobe nisu u tranzicijskom razdoblju uspjele steći znanja i individualnu odgovornost za planiranje privatnih izvora štednje za starost jer se cjelokupni obrazac financiranja treće životne dobi do nedavno oslanjao skoro isključivo na javne izvore mirovinskog osiguranja. Što se tiče spolne razlike u mirovinskoj pismenosti objašnjenje je da su žene u gotovo jednakoj mjeri zastupljene na tržištu rada te da imaju slične razine obrazovanja kao i muškarci, a obje ove varijable su u značajnoj korelaciji sa mirovinskom pismenošću. (vidjeti tablicu 2.)³.

³ T-test i hi-kvadrat test potvrđuju da nema značajnih razlika između muškaraca i žena s obzirom na obrazovanje i vrstu zaposlenja.

Tablica 1.
Deskriptivna statistika demografskih varijabli i test značajnosti razlika

	Mirovinska pismenost	N	Min.	Max.	M	SD	t
Dob	nepismeni	315	18	72	43,16	13,01	1,72
	pismeni	272	20	65	41,47	10,47	
Osobna mjesečna primanja	nepismeni	316	0	23 000	3 157,75	2 498,93	9,66**
	pismeni	272	0	35 000	5 470,33	3 294,61	
Primanja po članu kućanstva	nepismeni	312	0	10 000	2 258,78	1 363,81	8,40**
	pismeni	269	205	15 000	3 415,78	1 939,30	

*p< 0,05; **p< 0,01.

Tablica 2.
Mirovinski pismeni i nepismeni ispitanici s obzirom na obrazovanje, vrstu zaposlenja i stambeno pitanje

	Mirovinski nepismeni(%)	Mirovinski pismeni(%)	Hi-kvadrat
NAJVIŠI ZAVRŠEN STUPANJ OBRAZOVANJA			
Osnovna škola	15,2	3,7	81,31**
Srednja škola	67,9	49,1	
Fakultet (2-3 godine)	10,5	17,7	
Fakultet (4-5 godina)	5,4	28,0	
Magisterij i/ili doktorat	1,0	1,5	
Ukupno	100	100	
VRSTA ZAPOSLENJA			
Stalni radni odnos	68,8	80,5	23, 23**
Ugovor na određeno	12,7	6,6	
Samozaposleni	3,8	7,4	
Nezaposleni	14,6	5,5	
Ukupno	100	100	
STAMBENO PITANJE			
Iznajmljeni stan/kuća	3,5	4,5	16,87**
Stan/kuću otplaćujem kreditom	5,1	13,8	
Vlastiti stan/kuća	73,4	70,5	
Živim kod roditelja/rodbine	17,0	10,4	
Zaštićeni najmoprimac	1,0	0,7	
Ukupno	100	100	
MJESTO STANOVANJA			
Selo	68	45	29,55**
Grad	32	55	
Ukupno	100	100	

*p< 0,05; **p< 0,01.

Rezultati testiranja dijela prvog istraživačkog pitanja koji se odnosi na **stavove i uvjerenja** prikazani su u tablici 3. Rezultati pokazuju kako mirovinski nepismeni u manjoj mjeri vjeruju da će imati dostatna ukupna primanja tijekom mirovine, dok razlika nije značajna kada govorimo samo o dostatnosti mirovina iz obveznog mirovinskog osiguranja. Ovaj nalaz potvrđuje i

t-test koji se odnosi na razliku između uvjerenja da će imati dostatna ukupna primanja i uvjerenja da će imati dostatnu mirovinu – mirovinski nepismeni u manjoj mjeri planiraju/očekuju dodatna primanja pored mirovine u odnosu na mirovinski pismene. Sukladno tome, mirovinski nepismeni u značajno većoj mjeri vjeruju da će morati ovisiti o tuđoj pomoći.

Tablica 3.
Deskriptivna statistika stavova i uvjerenja, test značajnosti razlika

	Mirovinska pismenost	N	Min.	Max.	M	SD	t
Stav prema klasičnoj štednji	nepismeni	274	1	5	3,23	0,76	-2,45*
	pismeni	271	1	5	3,39	0,73	
Stav prema rizičnoj štednji	nepismeni	182	1	5	2,06	0,96	-3,45**
	pismeni	241	1	5	2,38	0,91	
Stav prema ciljanoj štednji	nepismeni	125	1	5	2,39	0,97	-5,13**
	pismeni	245	1	5	2,90	0,87	
Važnost državnih poticaja	nepismeni	296	1	5	2,19	1,28	-7,71**
	pismeni	268	1	5	3,04	1,34	
Uvjerenje da će imati dostatnu mirovinu	nepismeni	316	1	5	1,66	0,86	-1,94
	pismeni	272	1	5	1,81	0,94	
Uvjerenje da će imati dostatna ukupna primanja	nepismeni	315	1	5	2,54	0,96	-4,70**
	pismeni	271	1	5	2,91	0,93	
Razlika dostatnosti primanja	nepismeni	315	-4	4	0,88	0,97	-2,62**
	pismeni	271	-4	4	1,10	1,06	
Uvjerenje da će morati ovisiti o tuđoj pomoći	nepismeni	316	1	5	2,16	1,23	2,80**
	pismeni	270	1	5	1,89	1,10	
Kada treba početi štedjeti za mirovinu	nepismeni	313	5	45	23,45	5,00	-2,82**
	pismeni	272	0	50	24,93	7,58	
S kojim mjesečnim iznosom treba štedjeti za mirovinu	nepismeni	310	20	2 500	272,40	228,14	-5,51**
	pismeni	270	50	5 000	468,04	575,56	
Predložena uštedevina u dobi od 65 godina	nepismeni	309	10 800	900 000	131 617	98 424	-5,34**
	pismeni	270	27 000	2 400 000	220 050	271 370	
Željena stopa zamjene	nepismeni	280	15	1 000	149,81	100,14	5,89**
	pismeni	263	10	1 000	104,15	78,51	

*p < 0,05; **p < 0,01.

Osim toga, mirovinski nepismeni ispitanici imaju značajno negativnije stavove prema svim trima vrstama štednje u odnosu na mirovinski pismene ispitanike. Nadalje, mirovinski nepismeni smatraju da treba početi štedjeti nešto ranije, ali s nižim mjesečnim iznosom – što rezultira predloženom ušteđevinom u dobi od 65 godina od oko 132 000 kuna za razliku od predložene ušteđevine mirovinski pismenih koja iznosi oko 220 000 kuna. Bitno je napomenuti da je mjerena predložena ušteđevina ona za koju ispitanici smatraju da bi trebalo uštedjeti, a ne ona za koju smatraju da su sami u mogućnosti uštedjeti. Zato ovaj nalaz jasno upućuje na to da su mirovinski nepismeni u manjoj mjeri svjesni važnosti dodatne individualne štednje za život nakon umirovljenja.

Željena stopa zamjene koju mirovinski nepismeni priželjkuju je značajno viša:

150% za razliku od 104% koju priželjkuju mirovinski pismeni. Ovaj rezultat dodatno ukazuje na nisku informiranost nepismenih budući da je njihova procjena primjerenosti znatno iznad objektivno mogućih predviđanja stopa zamjene⁴. Konačno, mirovinski pismeni statistički značajno veću važnost pridaju državnim poticajima prilikom odabira štednje u odnosu na mirovinski nepismene.

Rezultati testiranja dijela prvog istraživačkog pitanja koji se odnosi na **ponašanja i namjere** prikazani su u tablicama 4. i 5. Mirovinski nepismeni trenutno štede značajno manje u rizičnim i ciljanim vrstama dok je ta razlika za klasičnu štednju značajna na razini $p=0,053$. Sukladno tome, mirovinski nepismeni u manjoj mjeri planiraju štedjeti u svim oblicima u odnosu na mirovinski pismene (tablica 4.).

Tablica 4.
Deskriptivna statistika ponašanja i namjera, test značajnosti razlika

	Mirovinska pismenost	N	Min.	Max.	M	SD	t
Trenutna klasična štednja	nepismeni	316	1	2	1,35	0,33	-1,94
	pismeni	272	1	2	1,41	0,33	
Trenutna rizična štednja	nepismeni	315	1	2	1,10	0,22	-7,62**
	pismeni	272	1	2	1,28	0,36	
Trenutna ciljana štednja	nepismeni	316	1	2	1,16	0,22	-10,42**
	pismeni	269	1	2	1,38	0,30	
Planirana klasična štednja	nepismeni	274	1	5	1,81	0,77	-5,66**
	pismeni	270	1	5	2,22	0,91	
Planirana rizična štednja	nepismeni	190	1	5	1,24	0,55	-4,58**
	pismeni	257	1	5	1,56	0,84	
Planirana ciljana štednja	nepismeni	152	1	5	1,61	0,74	-4,88**
	pismeni	265	1	5	2,06	0,99	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

⁴ U radu Vehovec i sur. (2010.) pokazano je kako se očekivane neto stope zamjene iz prvog i drugog stupa obaveznog mirovinskog osiguranja kreću između 30% i 35%.

Nadalje, mirovinski nepismeni značajno češće planiraju prijevremeni odlazak u mirovinu u odnosu na mirovinski pismene (tablica 5.). Ovaj je nalaz posebno zanimljiv jer upućuje na određenu nedosljednost između stavova i uvjerenja s jedne strane te ponašanja i planova s druge strane. Iz već opisanih analiza jasno je da mirovinski nepismeni u manjoj mjeri planiraju/očekuju dodatna primanja i u većoj mjeri smatraju da će ovisiti o tuđoj pomoći u odnosu na mirovinski pismene. Nedosljednost izvire iz toga što bez obzira na očekivano niska primanja tijekom umirovljeničke dobi mirovinski nepismeni u velikom postotku planiraju raniji odlazak u mirovinu koji će samo dodatno pridonijeti nižoj stopi zamjene i nižem životnom standardu u mirovini. U tom kontekstu, iako na prvi pogled »svjesni« situacije jer očekuju manja primanja u mirovini kao i to da će u starosti morati ovisiti o tuđoj pomoći oni ne namjeravaju poduzeti ništa kako bi to promijenili (niti u vidu dodatne štednje niti u vidu duljeg ostanka na tržištu rada) što u konačnici ukazuju na njihovu nepismenost ili neinformiranost.

Tablica 5.
Mirovinski pismeni i nepismeni ispitanici s obzirom na planirani odlazak u mirovinu

Planirani odlazak u mirovinu	Mirovinski nepismeni (%)	Mirovinski pismeni (%)	Hi-kvadrat
Prijevremeno umirovljenje	39,5	23,0	15,52**
Zakonski propisana dob umirovljenja	51,9	62,2	
Kasnije umirovljenje	8,6	14,8	
Ukupno	100	100	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Predviđanje štednje pomoću demografskih varijabli, mirovinske pismenosti te stavova i ponašanja

Kako bismo odgovorili na drugo istraživačko pitanje, proveli smo tri paralelne hijerarhijske regresijske analize za tri kriterijske varijable - klasičnu, rizičnu i ciljanu štednju. Varijable prediktori odabrane su temeljem analize matrice korelacija između svih potencijalnih varijabli prediktora i kriterija tako da se u konačnoj analizi nalaze one varijable koje imaju niže međusobne korelacije. Kao prvi blok prediktora u regresiju su ušle demografske varijable: spol, dob, obrazovanje, bračni status i mjesto stanovanja. U idućem bloku ubačena je posebno još jedna demografska varijabla - osobna mjesečna primanja. Ova je varijabla ubačena posebno u drugom bloku iz razloga što je značajno povezana s varijablom obrazovanje te se na ovaj način vidi njen samostalan doprinos objašnjenju varijance kriterijske varijable. U trećem bloku u regresijsku analizu samostalno je ušla mirovinska pismenost. U posljednjem, četvrtom, bloku u regresijsku analizu ušle su varijable koje mjere stavove i uvjerenja: razlika uvjerenja o dostatnosti primanja, predložena uštedevina, stav prema vrsti štednje koja se predviđa, uvjerenje ispitanika da će morati ovisiti o tuđoj pomoći i željena stopa zamjene. Rezultati regresijskih analiza za sve tri kriterijske varijable prikazani su u tablici 6.

Demografske varijable bez osobnih primanja objašnjavaju približno jednak postotak varijance rizične (8%) i ciljane štednje (9%) te upola manji postotak varijance klasične štednje (4%). Dodamo li ovim demografskim varijablama osobna primanja kao prediktor, objašnjeno je značajnih dodatnih 5% varijance rizične štednje i 3% ciljane štednje. Osobna primanja, s druge strane, ne dodaju značajni postotak objašnjenju klasične štednje. U vezi s drugim

istraživačkim pitanjem, mirovinska pismenost zaista dodaje značajnih 10% objašnjene varijance ciljane štednje i nešto manjih 4% objašnjene varijance rizične štednje. Pismenost ne objašnjava značajan dodatni postotak klasične štednje. Na kraju, stavovi i uvjerenja objašnjavaju dodatnih značajnih 10% varijance klasične štednje, 9% ciljane štednje i 6% rizične štednje.

Končan model predviđanja klasične štednje objašnjava ukupnih 13% varijance pri čemu su značajni prediktori spol, obrazovanje, razlika dostatnosti i stav prema klasičnoj štednji. U klasičnim oblicima više štede muškarci višeg obrazovanja koji planiraju više dodatnih primanja pored mirovine i koji imaju pozitivan stav prema ovim oblicima štednje. Konačni model predviđanja rizične štednje objašnjava ukupnih 21% varijance pri čemu su značajni prediktori dob, osobna primanja, mirovinska pismenost i stav prema rizičnoj štednji. U rizičnim oblicima u većoj mjeri štede stariji mirovinski pismeniji stanovnici viših primanja i koji imaju pozitivniji stav prema takvim oblicima štednje. Konačni model ciljane štednje objašnjava ukupnih 29% varijance pri čemu su značajni prediktori mirovinska pismenost, predložena ušteđevina i stav prema ciljanoj štednji. U ciljanim oblicima u većoj mjeri štede mirovinski pismeni ispitanici koji vjeruju da prije odlaska u mirovinu treba uštedjeti veći iznos i imaju pozitivniji stav prema ovim oblicima štednje.

U vezi s drugim istraživačkim pitanjem, mirovinska pismenost pokazala se kao prediktor ponašanja značajnom samo za rizične i ciljane oblike štednje. Ovakav rezultat ne iznenađuje budući da za štednju u klasičnim oblicima (gotovina, bankovni depoziti i nekretnine) i nije potrebna dodatna informiranost (pismenost) dok se za štednju u ciljanim (životna osiguranja, mirovinski fondovi i stambena štedionica) i posebice rizičnim (dionice i investicijski fondovi) oblicima štednje očekuje (i zahtijeva) određena razina informiranosti, odnosno pismenosti. Iz ove analize proizlazi važan zaključak. S obzirom da je mirovinska pismenost varijabla na koju se može utjecati (npr. raznim programima edukacije), takvim se akcijama može povećati i štednja građana u rizičnim te posebice u ciljanim oblicima.

Prethodna analiza je isto tako pokazala da je stav prema pojedinoj vrsti štednje značajan prediktor ponašanja za sve vrste štednje (klasična, rizična i ciljana). Ovaj rezultat također treba imati na umu prilikom poticanja dodatne štednje na mirovinu jer vidimo da je stav (ocjena primjerenosti i povjerenja u pojedini oblik štednje) prema pojedinoj vrsti štednje vrlo važan prediktor izbora te štednje prilikom planiranja financiranja treće životne dobi.

ZAKLJUČAK

S obzirom na demografske promjene starenja stanovništva i kretanje stopa ovisnosti umirovljenika u odnosu na aktivno stanovništvo, individualna odgovornost pojedinaca i privatna štednja za mirovinu postaju sve važniji za primjereno financiranje životnog standarda u trećoj životnoj dobi. No, za dodatnu privatnu štednju bitno je da pojedinci imaju dovoljno informacija i znanja o tome, odnosno da su dovoljno mirovinski pismeni. U ovom se radu, koristeći podatke anketnog istraživanja na reprezentativnom uzorku radno-aktivnog stanovništva u Hrvatskoj, testiraju razlike između mirovinski nepismenog i mirovinski pismenog stanovništva, kao i povezanost mirovinske (ne)pismenosti s različitim vrstama dodatne privatne štednje za treću dob. Grupiranje mirovinski nepismenog i mirovinski pismenog stanovništva ovisilo je o ocjenama ispitanika koliko su informirani, načinima informiranja, poznavanju oblika štednje za mirovinu te poznavanju oblika štednje na koje država daje poticaje.

Rezultati istraživanja pokazali su da je među radno-aktivnim stanovništvom u Hrvatskoj 54% njih mirovinski nepismeno. U odnosu na mirovinski pismene, ova skupina ima statistički značajno niža osobna primanja i primanja po članu kućanstva, niži stupanj obrazovanja, češće su nezaposleni ili imaju ugovor o radu na određeno vrijeme, češće žive u roditeljskoj zajednici i/ili s rodbinom te češće žive na selu. Za razliku od drugih nalaza u literaturi, rezultati ovog istraživanja nisu pokazali statistički značajnu razliku s obzirom na dob i spol.

Nadalje, mirovinski nepismeni imaju značajno negativnije stavove o svim vrstama štednje u odnosu na pismene ispitanike. Oni također značajno manje planiraju ili očekuju dodatna primanja pored mirovine te zbog toga značajno više vjeruju da će ovisiti o tuđoj pomoći u trećoj životnoj dobi. Mirovinski nepismeni također imaju

nerealna uvjerenja o tome što su dostatna primanja za mirovinu u usporedbi s njihovim sadašnjim primanjima. Zbog niže informiranosti i manje zainteresiranosti o tome što ih čeka nakon umirovljenja mirovinski nepismeni očekivano značajno manju važnost pridaju državnim poticajima za štednju. Također, mirovinski nepismeni značajno više planiraju otići u prijevremenu mirovinu iako očekuju niska primanja i ovisnost o tuđoj pomoći nakon umirovljenja.

S druge strane, mirovinska pismenost važan je prediktor sadašnje štednje, posebno ciljane, a zatim i rizične štednje. Time smo dokazali da mirovinsko opismenjavanje može predstavljati važan put u poticanju privatne štednje za mirovinu, posebice u ciljanim oblicima štednje. Važno je napomenuti kako mirovinska pismenost objašnjava značajan dodatni postotak varijance nakon osobnih primanja iz čega se može zaključiti da čak i samo povećanje pismenosti može dovesti do povećanja privatne štednje za mirovinu. Osim mirovinske pismenosti, značajan prediktor svih vrsta privatne štednje jest stav prema toj vrsti štednje mjereno kao prosjek povjerenja i primjerenosti. Podizanje povjerenja i ocjene primjerenosti štednje za treću životnu dob predstavlja još jedan mogući put u poticanju privatne štednje.

Važnost mirovinskog opismenjavanja proizlazi također i iz karakteristika stanovništva koji su mirovinski nepismeni. U usporedbi s mirovinski pismenima, oni češće pripadaju ugroženijim skupinama s manjim primanjima i nižim obrazovanjem te stoga povećavaju rizik od siromaštva u trećoj životnoj dobi. Također, ova skupina u manjoj mjeri preuzima individualnu odgovornost za kreiranje svog životnog standarda u mirovini. To se očituje kroz njihovo uvjerenje da je dovoljno uštedjeti manje iznose do trenutka umirovljenja, njihovu manju sadašnju štednju i planove za prijevremeno

umirovljenje. No, čak i ako se mirovinski nepismene »opismeni«, upitno je hoće li to povećati njihovu štednju jer oni u pravilu imaju i niska primanja. Međutim, mirovinska pismenost kod stanovnika koji žive iznad linije siromaštva i mogu planirati primjerenost mirovinskih primanja doprinijet će razvoju svijesti o potrebi privatne štednje za treću životnu dob.

Budući da informiranost i stavovi prema pojedinoj vrsti štednje predviđaju dodatnu privatnu štednju za treću životnu dob, pretpostavlja se da bi sustavna nacionalna edukacija potakla planiranje štednje za mirovinu. Drugim riječima, trebalo bi na nacionalnoj razini povećati financijsku, odnosno mirovinsku pismenost stanovništva. O važnosti dodatne štednje za mirovinu trebalo bi upoznavati stanovništvo u što ranijoj dobi. Za ovakav pristup potrebno je izraditi strategiju na nacionalnoj razini te bi edukaciju trebala provoditi neka nezavisna ustanova, a ne niti jedan od ponuđača proizvoda (dodatne privatne štednje). Što se tiče radno-aktivnog stanovništva, oni bi u svakom trenutku trebali moći znati koliko su do tada uplatili u prvi a koliko u drugi mirovinski stup te koliki iznos mirovine mogu očekivati nakon umirovljenja. Za takvo što potrebno je izraditi kalkulator izračuna mirovine iz obveznog mirovinskog osiguranja (I. i II. stup) koji bi bio dostupan na internetu, ali eventualno i u poslovnicama banaka ili mirovinskih društava (za one koji nemaju pristup internetu). Uz takve informacije, ljudi bi bili puno svjesniji onoga što ih čeka nakon umirovljenja te bi se na taj način mogli i lakše odlučiti na dodatnu privatnu štednju za mirovinu.

LITERATURA

- Badun, M. (2010). Hrvatski mirovinski sustav i gospodarska kriza. *Aktualni osvrti* 21. Posjećeno 2. 9. 2010. na mrežnoj stranici Instituta za javne financije <http://www.ijf.hr/osvrti/21.pdf>
- Banks, J., Blundell, R., Disney, R., & Emerson, C. (2002). Retirement, pensions and the adequacy of saving: A guide to the debate. *The Institute for Fiscal Studies Briefing Note* No.29. Posjećeno 14. 7. 2010. na mrežnoj stranici University College London <http://eprints.ucl.ac.uk/14155/1/14155.pdf>
- Boersch-Supan, A. (2004). Mind the gap: The effectiveness of incentives to boost retirement saving in Europe. *OECD Economic Studies* No. 39.
- Chan, S., & Huff Stevens, A. (2008). What you don't know can't help you: Pension knowledge and retirement decision making. *The Review of Economics and Statistics*, 90(2), 253-266. doi:10.1162/rest.90.2.253
- Clark, R. L., D'Ambrosio, M. B., McDermed, A. A., & Sawant, K. (2003). Financial education and retirement savings. In Board of Governors of the Federal Reserve System (US), *Proceedings*. Posjećeno 17. 12. 2010. na mrežnoj stranici Federal Reserve System http://www.federalreserve.gov/communityaffairs/national/CA_Conf_SusCommDev/pdf/clarkrobert.pdf
- Clark, R. L., & D'Ambrosio, M. B. (2008). Adjusting retirement goals and saving behavior: The role of financial education. *TIAA-CREF Institute Trends and Issues*. Posjećeno 17. 12. 2010. na mrežnoj stranici TIAA-CREF Institute <http://www.tiaa-crefinstitute.org/pdf/research/trends/trendsissuesclarkdambrosio.PDF>
- Clery, E., McKay, S., Phillips M., & Robinson, C. (2007). Attitudes to pensions: The 2006 survey. *Department for Work and Pensions Research Report* No. 434. Posjećeno 17. 11. 2010. na mrežnoj stranici *Department for Work and Pensions* <http://research.dwp.gov.uk/asd/asd5/rports2007-2008/rrep434.pdf>
- Clery, E., Humphrey, A., & Bourne, T. (2010). Attitudes to pensions: The 2009 survey. *Department for Work and Pensions, Research Report* No. 701. Posjećeno 17. 11. 2010. na mrežnoj stranici *Department for Work and Pensions* <http://research.dwp.gov.uk/asd/asd5/rports2009-2010/rrep701.pdf>
- European Commission. (2010). *Green Paper: toward adequate, sustainable and safe European pension system*. Posjećeno 14. 7. 2010.

- na mrežnoj stranici Europske komisije <http://www.eubusiness.com/topics/employment/future-pensions.gp/>
- Euwals, R., Eymann, A., & Borsch-Supan, A. (2004). Who determines household savings for old age? Evidence from Dutch panel data. *Journal of Economic Psychology*, 25(2), 195-211. doi:10.1016/S0167-4870(02)00190-3
- Fornero, E., Lusardi, A., & Monticone, C. (2009). Adequacy of saving for old age in Europe. *CeRP Working Papers* 87. Posjećeno 24. 6. 2010. na mrežnoj stranici Center for Research on Pensions and Welfare Policies <http://www.dartmouth.edu/~alusardi/Papers/OldAge.pdf>
- Helman, R., Copeland, C., & VanDerhei, J. (2010). The 2010 retirement confidence survey: Confidence stabilizing, but preparations continue to erode. *EBRI Issue Brief* No. 340. Posjećeno 10. 10. 2010. na mrežnoj stranici Employee Benefit Research Institute (EBRI) http://www.ebri.org/pdf/briefspdf/EBRI_IB_03-2010_No340_RCS.pdf
- Holzmann, R., & Guven, U. (2009). *Adequacy of retirement income after pension reforms in Central, Eastern and Southern Europe – Eight country studies*. Washington, DC: The World Bank.
- Lusardi, A. (2008). Household saving behavior: The role of financial literacy, information, and financial education programs. *NBER Working Papers* 13824. Posjećeno 15. 12. 2010. na mrežnoj stranici National Bureau of Economic Research, Inc. <http://www.nber.org/papers/w13824>
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2007). Financial literacy and retirement preparedness. Evidence and implications for financial education. *Business Economics*, 42(1), 35-44. doi:10.2145/20070104
- Moore, J. F., & Mitchell, O. S. (1997). Projected retirement wealth and savings adequacy in the health and retirement study. *NBER Working Papers* 6240. Posjećeno 24. 6. 2010. na mrežnoj stranici National Bureau of Economic Research, Inc. <http://www.nber.org/papers/w6240.pdf>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2005). *Improving financial literacy. Analysis of issues and policies*. Paris: OECD.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2006). The importance of financial education. *OECD Policy Brief*. Posjećeno 15. 12. 2010. na mrežnoj stranici OECD-a <http://www.oecd.org/dataoecd/8/32/37087833.pdf>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2009). *Pensions at a glance 2009: Retirement-income systems in OECD countries*. Paris: OECD.
- Pahnke, L., & Honekamp, I. (2010). Different effects of financial literacy and financial education in Germany. *MPRA Paper* 22900. Posjećeno 20. 12. 2010. na mrežnim stranicama Munich Personal RePEc Archive (MPRA) http://mpra.ub.uni-muenchen.de/22900/1/Financial_Literacy_and_Retirement_Savings_20100509.pdf
- Petz, B. (ur.). (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- Svjetska banka. (2010). *Hrvatska – Dijagnostički pregled zaštite potrošača i financijske pismenosti*. Svezak I. Glavni nalazi i preporuke. Zagreb: Svjetska banka.
- Švaljek, S., & Slijepčević, S. (2008). Štednja građana za treću životnu dob. U D. Gulin (ur.), *Financije i računovodstvo u funkciji jačanja konkurentnosti hrvatskog gospodarstva* (str. 50-65). Zagreb: Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika.
- Vehovec, M., Nestić, D., Radić, A., Škreblić Kirbiš, I., Švaljek, S., & Tomić, I. (2010). *Starenje stanovništva i održavanje primjerenog životnog standarda u trećoj životnoj dobi*. (Znanstvena studija). Zagreb: EIZ.
- Whitehouse, E. (2007). *Pensions panorama: Retirement-income systems in 53 countries*. Washington, DC: The World Bank.
- Zaidi, A. (2010a). *Fiscal and pension sustainability: Present and future issues in EU countries*. Posjećeno 14. 7. 2010. na mrežnoj stranici European Centre for Social Welfare and Research http://www.euro.centre.org/data/1267020891_76093.pdf
- Zaidi, A. (2010b). *Poverty risks for older people in EU countries – An update*. Posjećeno 14. 7. 2010. na mrežnoj stranici European Centre for Social Welfare and Research http://www.euro.centre.org/data/1264603415_56681.pdf

DODATAK

Tablica A.
Kvote uzorka za anketno istraživanje

		zaposleni (426)		AKTIVNI N=600 samozaposleni (108)		nezaposleni (54)	
Dobne skupine		15-24 (N=60) 0,10		25-49 (N=348) 0,58		50+ (N=170) 0,29	
Spol		M N=38 0,63	Ž N=22 0,37	M N=177 0,51	Ž N=171 0,49	M N=95 0,56	Ž N=75 0,44
Županija							
Zagrebačka - 42	zaposleni	2	2	12	11	7	5
	nezaposleni	1	0	1	1	0	1
Grad Zagreb - 106	zaposleni	7	3	28	27	15	12
	nezaposleni	0	1	3	3	2	2
Dubrovačko-neretvanska - 17	zaposleni	1	1	4	5	3	1
	nezaposleni	0	0	1	0	0	1
Splitsko-dalmatinska - 62	zaposleni	3	2	18	16	9	7
	nezaposleni	1	0	1	2	1	1
Šibensko-kninska - 15	zaposleni	1	1	4	4	2	1
	nezaposleni	0	0	1	0	0	1
Zadarska - 22	zaposleni	1	1	6	6	3	2
	nezaposleni	0	0	1	0	0	1
Osječko-baranjska - 45	zaposleni	2	2	12	12	7	6
	nezaposleni	1	0	1	1	0	1
Vukovarsko-srijemska - 28	zaposleni	2	1	7	8	3	4
	nezaposleni	0	0	1	1	1	0
Virovitičko-podravska - 13	zaposleni	1	0	4	3	1	2
	nezaposleni	0	0	0	1	1	0
Požeško-slavonska - 11	zaposleni	1	0	3	3	2	1
	nezaposleni	0	0	0	1	0	0
Brodsko-posavska - 24	zaposleni	2	1	6	7	3	3
	nezaposleni	0	0	1	0	1	0
Međimurska - 16	zaposleni	1	0	5	4	2	2
	nezaposleni	0	0	0	1	1	0
Varaždinska - 25	zaposleni	1	1	7	6	4	3
	nezaposleni	0	0	1	1	0	1
Bjelovarsko-bilogorska - 18	zaposleni	2	0	5	5	2	2
	nezaposleni	0	0	1	0	1	0

- nastavak tablice -

		AKTIVNI N=600					
		zaposleni (426)		samozaposleni (108)		nezaposleni (54)	
Dobne skupine		15-24 (N=60) 0,10		25-49 (N=348) 0,58		50+ (N=170) 0,29	
Spol		M N=38 0,63	Ž N=22 0,37	M N=177 0,51	Ž N=171 0,49	M N=95 0,56	Ž N=75 0,44
Sisačko-moslavačka - 25	zaposleni	2	1	8	6	3	3
	nezaposleni	0	0	0	1	1	0
Karlovačka - 19	zaposleni	1	1	5	6	3	1
	nezaposleni	0	0	1	0	0	1
Koprivničko-križevačka - 17	zaposleni	1	1	5	4	2	2
	nezaposleni	0	0	0	1	1	0
Krapinsko-zagorska - 19	zaposleni	1	1	6	4	3	2
	nezaposleni	0	0	0	1	0	1
Primorsko-goranska - 41	zaposleni	2	1	11	12	6	5
	nezaposleni	0	1	1	1	1	0
Istarska - 28	zaposleni	1	1	7	8	4	3
	nezaposleni	1	0	1	1	0	1
Ličko-senjska - 7	zaposleni	1	0	2	2	1	1
	nezaposleni	0	0	0	0	0	0

Summary

PENSION LITERACY AND SAVINGS FOR THE THIRD AGE

Ivona Škreblin Kirbiš

Zagreb School of Economics and Management

Iva Tomić, Maja Vehovec

*The Institute of Economics Zagreb
Zagreb, Croatia*

Individual responsibility and private savings for retirement are becoming increasingly important for the adequate financing of living standards in the third age. However, in order to invest in private forms of retirement savings, working age individuals should be sufficiently pension literate or informed. In this paper researchers examine the differences between pension literate and illiterate participants, as well as the link between pension (il) literacy and various types of private savings for the third age on a representative sample of active population in Croatia. Pension illiterate group makes more than a half of the active working population in Croatia. When compared to pension literate active population, they are statistically significantly different according to certain demographic characteristics, attitudes and beliefs, as well as behaviors and intentions towards savings for the old age. One of the most important findings is that the pension literacy is an important predictor of non-traditional types of savings, indicating that the pension literacy may represent a significant boost to private savings for retirement. In addition to pension literacy, a significant predictor of all types of private savings is the attitude towards a specific type of savings. This implies that raising measured elements of attitude, such as trust towards the specific type of savings for the third age and its perceived appropriateness, is another possible way to encourage private savings.

Key words: pension literacy, awareness, private savings, adequacy of pension income, pensions, third age.